

<https://doi.org/10.62837/2026.2.427>

QULIYEVA PƏRVANƏ ELMAR QIZI
Gəncə Dövlət Universiteti Publi k Hüquqi Şəxs
Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrası
pervane.quliyeva73@gmail.com

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏXLAQI GÖRÜŞLƏRİ

Açar sözlər: ədəbiyyat, mədəniyyət, yaradıcılıq, insan, əxlaq, müdriklik, sənətkarlıq, xalq, bədii

Ключевые слова: литература, культура, творчество, человек, мораль, мудрость, мастерство, народный, художественный

Keywords: literature, culture, creativity, human, morality, wisdom, craftsmanship, folk, artistic

Nizami Gəncəvi Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi ən böyük töhfə, ən qiymətli sərvətdir, xalqımızın milli iftixarıdır. O, dünya miqyaslı şair və mütəfəkkir alim kimi bütün dövrlərdə zirvələr fəth etmiş və etməkdədir.

Nizami öz şəxsiyyəti və yaradıcılığı heyrətamiz qəhrəmanlarının nümunəsi ilə bir tərbiyə məktəbidir ki, oxucularını əxlaqi cəhətdən saflaşmağa, mənəvi baxımdan kamiləşməyə sövq edir. O, insanı dünyanın əsrəfi kimi ucaldaraq onun kamiləşməsini, hərtərəfli yetişməsini, nəcib, ən gözəl keyfiyyətləri özündə cəmləşdirməsini, onun mədəni davranış vərdislərinə, rəftar tərzinə, dünyagörüşə yiyələnməsini arzulayırdı.

Nizami tərbiyənin məqsədini vətəndaşların fəaliyyətinə, həqiqətə, xeyirxahlığa, ədalətə, doğruluğa, eyni zamanda gözəlliyə xidmət göstərməsində görürdü. O, şəxsiyyətin inkişaf prosesinin xarici mühitdən asılılığını qəbul edir, uşağın inkişafı ilə onun tərbiyəsinin yanaşı, vəhdətdə getdiyi qənaətinə gəlirdi. Hərtərəfli inkişaf etmiş insanın tərbiyə olunmasını vacib bilirdi. O, ətraf mühitlə insanlar arasındakı münasibətlər barədə düzgün anlayışların yaradılmasını məsləhət görürdü.

Böyük şair tamahkarlara öz tamah dişlərini çıxarıb atmağı məsləhət görürdü. Dahi şair tamahkarlığı, acgözlüyü, qarınqululuğu yaxşı hal hesab etmir, bildirirdi ki, həyatda çox yeyənlər çox yaşamır, ağıllı adamlar, nəfsinə hakim olanlar uzun ömür sürür, hətta dünyadan köçəndən sonra da ömürləri davam edir. «Dünyanı qarşına gətirsən sən, Bir qarından artıq yeməyəcəksən».

Nizaminin əxlaqi görüşlərində yoldaşlıq və dostluq münasibətləri geniş yer tutur. Dahi şair yoldaşlıq və dostluğu ümumbəşəri keyfiyyət kimi nəzərdən keçirir və insan mənəviyyatının inkişafında onun oynadığı rolu göstərir. O, vəfalı dostu təqdir, sədaqətsiz dostu tənqid edir və bu barədə deyirdi:

Sadiq dostun sağaldar şəfasıyla yaranı,

Dönük dostun sızladar cəfasıyla yaranı.

Nizami insanları səmimi dost və yoldaşlıq münasibətləri əsasında yaşayıb, fəaliyyət göstərməyə səsləyir. Hər bir şəxs məsləhətləşmək, sevincini, kədərini, uğursuzluqlarını, uğurlarını bölüşmək üçün yaxın bir adama ehtiyac hiss edir. Bu adam rolunda dost, yoldaş oynaya bilər. İnsanın yaxın dostu və yoldaşı olmadıqda o, həyatda çətinliklərlə üzləşir. Nizami kişi şəxsiyyətinə, xüsusən yüksək tələblər verir. Onları mərd, cəsur, ədalətli, alicənab, xoşniyyətli, dünya malına tamah salmayan, maddi mülahizəyə görə özünü alçaltmayan və özünü satmayan, gözü-könlü tox, haqqı-ədaləti gözləyən görmək istəyir. Arvadsifət kişiləri isə pisləyir («Kişi arvadsifət olmasın gərək»).

Nizami insanda insanlığı yüksək qiymətləndirirdi. «İnsanlıq» anlayışını o, geniş şəkildə nəzərdən keçirir, insanlıqda ən yüksək keyfiyyətlərin məcmusunu görürdü. İnsanlıq simasını itirən şəxsləri bədbəxt, miskin, zavallı hesab edirdi. Nizami əmin idi ki, «İnsanda insanlıq öləndən bəri, itmir insanlığın parlaq gövhəri».

Nizami əsarətə, zorakılığa, başqasının haqqının tapdalanmasına pis baxırdı. Adam incitməyin, zor tətbiq etməyin, başqasına təzyiq göstərməyin, zorakılığın əleyhinə idi. Öz şerlərilə insanları başa salmağa çalışırdı ki, belə hərəkətlər xəşagələn, bəyənilən deyil, əksinə, təzyiqə məruz qalanda nifrət, kin yaradır, onun şəxsiyyətini alçaldır. Odur ki, Nizami bu kimi adət və vərdislərdən uzaq durmağı tövsiyə edir və anladır ki, kobud hərəkətin, zülmün sonu yoxdur, axırda zülmkarlar özləri bunun ziyanını çəkirlər: «Kim salsa dünyada zülm bağını, Deməli, bağlar öz əl-ayağını».

Nizamiyə görə, «kim tikan əkərsə, tikan dərəcək, kim nicat verərsə, nicat görər», «Zülmkarlıq ömrü azaldar».

Nizami Gəncəvi Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi ən böyük töhfə, ən qiymətli sərvətdir, xalqımızın milli iftixarıdır. O, dünya miqyaslı şair və mütəfəkkir alim kimi bütün dövrlərdə zirvələr fəth etmiş və etməkdədir. M.Ə. Rəsulzadə «Azərbaycan şairi Nizami» əsərində göstərir ki, Məhəmməd həzrətləri peyğəmbərlərin sonuncusu olduğu kimi, Nizami həzrətləri də şairlərin sonuncusudur. Bu, şairin qüdrətinə verilən ən böyük qiymətdir. Şairin özü də böyüklüyünü etiraf etmiş və yazmışdır:

*Şeirdən ucalıq umma dünyada,
Çünki Nizamiylə qurtardı o da.[2,88]*

N. Gəncəvidən sonra dünyaya gələn şəxslər (sonralar məşhur olmuş bu şairlər) Nizamini hörmət və ehtiramla anmış, cəsarət edib onun toxunduğu mövzulara müraciət etdiklərinə görə dahi şairdən üzr istəyərək ruhu qarşısında baş əymişlər.

Nizami insan şəxsiyyəti ilə bağlı çox önəmli və dəyərli konsepsiya yaratmış, həmin konsepsiya əsasında bədii təfəkkürün sonsuz imkanlarından bəhrələnərək poemalarında fəlsəfi, pedaqoji və psixoloji fikrin bənzərsiz nümunələrini əks etdirmişdir.

Nizami öz şəxsiyyəti və yaratdığı heyvətəmiz qəhrəmanlarının nümunəsi ilə bir tərbiyə məktəbidir ki, oxucularını əxlaqi cəhətdən saflaşmağa, mənəvi baxımdan kamilləşməyə sövq edir. O, insanı dünyanın əşrəfi kimi ucaldaraq onun kamilləşməsinə, hərtərəfli yetişməsinə, nəcib, ən gözəl keyfiyyətləri özündə cəmləşdirməsini, mədəni davranış vərdişlərinə, rəftar tərzinə, dünyagörüşünə yiyələnməsini arzulayırdı. Əsərləri, hikmətli, müdrik fikirləri ilə tanışlıq insanlarda, gənc nəsilə tərbiyələnmək, mənəvi saflaşmaq tələbatı doğurur. Nizaminin təlim və təhsilə, müəllim şəxsiyyətinə, tərbiyənin tərkib hissələrinin məzmununa daxil olan məsələlərə aid çoxlu qiymətli fikirləri vardır.

Diqqət edək:

*Şahanə tərbiyə, hünər nəzakət,
Ağıla nur verir, ürəyə qüvvət. [3,156]*

Şairin əxlaqi görüşləri xüsusilə önəmlidir. Onun əxlaqi görüşlərində vətənpərvərlik, vətən sevgisi özünəməxsus yer tutur. Dünyada Nizamini uzun illər İran, fars şairi kimi tanıyıblar. Bu, onun öz əsərlərini fars dilində yazmasından irəli gəlib. Həm də hansı millət, ölkə Nizami kimi dühanın, dahi şairin, qüdrətli filosofun, söz xiridarının özününkü olmasını istəməz. Nizami isə məhz bizə, Azərbaycana məxsusdur, xalqımızın övlətidir. O, türk oğlu türk olmağından, Gəncədə doğulmağından və burada yaşamağından hədsiz iftixar hissi keçirmiş, Bərdəni vəsf etmişdir.

Müxtəlif elm adamları (filosoflar, pedaqoqlar, psixoloqlar, sosioloqlar, təbiblər, riyaziyyatçılar, fiziklər, astronomlar və onlarla başqa alimlər) Nizami yaradıcılığına müraciət etmiş, elmin müxtəlif sahələrində Nizami zəkəsindən faydalanmış, Nizami Gəncəvi yaradıcılığından bəhrələnərək, müxtəlif aspektlərdən (pedaqoji, fəlsəfi, psixoloji və s.) onun əsərlərini təhlil edərək kitablar, monoqrafiyalar, dissertasiyalar yazmışlar.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı hələ ötən əsrin ortalarında dünyamiqyaslı şərqşünas Yevgeni Eduardoviç Bertelsin diqqətini cəlb etmişdir. Nizami mövzusu Y.E. Bertelsin elmi yaradıcılığında önəmli yer tutur. Təsadüfi deyildir ki, o, keçmiş ittifaqda Nizamişünaslığın banilərindən hesab olunur. Y.E. Bertels “Böyük Azərbaycan şairi Nizami” və “Nizami və Füzuli” monoqrafiyalarının müəllifi idi. Vəfatından sonra onun şəxsi kitabxanası Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının kitabxanasına verilmişdir.

Nizami Gəncəvinin insanların nəcib mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnməsinin vacibliyinə, əxlaqın, mənəviyyatın saflaşdırılmasına, qanunun, birgəyaşayış qaydalarının gözlənilməsinin zəruriliyinə, təhsillənməyə, maariflənməyə, müəllim şəxsiyyətinə, biliklərə yiyələnməyin faydasına və s. dair çoxlu qiymətli fikirləri vardır.

İllər, on illər, əsrlər keçmişdir, lakin dahi şəxsiyyətin əsərləri hələ də özünün təhsilləndirici, tərbiyələndirici, inkişafetdirici təsirini və imkanlarını itirməmişdir.

Nizami Gəncəvi irsi yenə də tədqiqatların obyektidir, yeniyetmə və gənclər, bütün yaş qruplarından olan insanlar onun əsərlərini sevə-sevə oxuyur, ümumtəhsil məktəblərində, ali təhsil müəssisələrində, kolleclərdə, liseylərdə dahi şairin həyatı və yaradıcılığı tədris olunur.

Bütün bunlar dahi şairin vətənpərvərlik mövqeyindən irəli gəlir və insanları, doğma yurdu, ana torpağı sevməyə, Vətənə bağlı olmağa çağırır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Yusifli X. Nizami Gəncəvi “Sələflər və xələflər” Gəncə, 2011
- 2.Yusifli X. Nizami və Şərq İntibahı. Bakı, 2023
- 3.Ə.Səfərli, X.Yusifli. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, Ozan, 2008
- 4.Yusifov R. Ədəbiyyatşünaslığa giriş. Bakı, 2009

Xülasə

Nizami insanları səmimi dost və yoldaşlıq münasibətləri əsasında yaşayıb, fəaliyyət göstərməyə səsləyir. Hər bir şəxs məsləhətləşmək, sevincini, kədərini, uğursuzluqlarını, uğurlarını bölüşmək üçün yaxın bir adama ehtiyac hiss edir. Bu adam rolunda dost, yoldaş oynaya bilər. İnsanın yaxın dostu və yoldaşı olmadıqda o, həyatda çətinliklərlə üzləşir. Nizami kişi şəxsiyyətinə, xüsusən yüksək tələblər verir. Onları mərd, cəsur, ədalətli, alicənab, xoşniyyətli, dünya malına tamah salmayan, maddi mülahizəyə görə özünü alçaltmayan və özünü satmayan, gözü-könlü tox, haqqı-ədaləti gözləyən görmək istəyir.

Nizami Gəncəvinin insanların nəcib mənəvi keyfiyyətlərə yiyələnməsinin vacibliyinə, əxlaqın, mənəviyyatın saflaşdırılmasına, qanunun, birgə yaşayış qaydalarının gözlənilməsinin zəruriliyinə, təhsillənməyə, maariflənməyə, müəllim şəxsiyyətinə, biliklərə yiyələnməyin faydasına və s. dair çoxlu qiymətli fikirləri vardır.

РЕЗЮМЕ

МОРАЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

СТ.ПР.П.Е.КУЛИЕВА

Низами призывает людей жить и действовать на основе искренней дружбы и товарищества. Каждому человеку нужен близкий человек, с которым можно посоветоваться, разделить радости, печали, неудачи и успехи. Этот человек может играть роль друга, товарища. Если у человека нет близкого друга и товарища, он сталкивается с трудностями в жизни. Низами предъявляет особенно высокие требования к личности человека. Он хочет видеть в нем

мужественных, храбрых, справедливых, благородных, доброжелательных людей, не жадных до мирских благ, не унижающих себя и не продающих себя ради материальных целей, полных глаз и сердец, ожидающих истины и справедливости.

Низами Гянджави имеет много ценных идей о важности приобретения людьми благородных духовных качеств, очищении нравственности и духовности, необходимости соблюдения законов и правил сосуществования, воспитании, просвещении, личности учителя, пользе приобретения знаний и т. д.

SUMMARY

NIZAMI GANJAVI'S MORAL VIEWS

HD.TCH.P.E.GULIYEVA

Nizami calls on people to live and act on the basis of sincere friendship and companionship. Every person needs a close person to consult with, share his joys, sorrows, failures, and successes. This person can play the role of a friend, a companion. If a person does not have a close friend and companion, he faces difficulties in life. Nizami places particularly high demands on the personality of a man. He wants to see them as courageous, brave, just, noble, well-intentioned, not greedy for worldly goods, not humiliating themselves or selling themselves for material reasons, full of eyes and hearts, waiting for truth and justice.

Nizami Ganjavi has many valuable ideas about the importance of people acquiring noble spiritual qualities, the purification of morality and spirituality, the necessity of observing the law and rules of coexistence, education, enlightenment, the personality of a teacher, the benefits of acquiring knowledge, etc.

Rəyçi: Axundova Naziymə M.q.